

ספר

נעימת הכהנים

ויכוח בעניין ניגון ברכת כהנים ותוקפו של מנהג
בין חכמי איטליה בשנים תס"ו-תע"ה
על פי ספרי דפוס ומקורות נוספים מכתבי יד

מציץ ומליץ
ויניציאה תע"ה
מיוחס לר' מרדכי צהלון

תוספת בכורי קציר
ויניציאה תע"ה
לר' פינחס חי ענו

מפת פפורות
כתב יד
לר' עמנואל ריקי

ההדיר והתקין כולל מבוא והערות

יעקב שמואל שפיגל

פתח תקוה
תשפ"ג

כתובת המהדיר: yaakov.spiegel@biu.ac.il
הרב נריה 5 פתח תקוה 4975205

תוכן

מבוא.....	ב
א. מציץ ומליץ - איגרות הראשונות וסוף הספר.....	1
ב. מציץ ומליץ - בקשה להגמון, לשר.....	37
ג. תוספת בכורי קציר.....	43
ד. מכת בכורות.....	95
ה. תשובת ר' פינחס למכת בכורות.....	167
ו. השגות ר' אהרן אשכנזי ותשובות ר' פינחס.....	237
ז. השגות ר' יוסף אירגאס ותשובת ר' פינחס.....	259
ח. מציץ ומליץ - השגות 'הפעוט המליץ'.....	277
ט. מציץ ומליץ - השגות 'אמר המשיג'.....	301
י. תשובת ר' שבתי אלחנן בן אלישע דל וקיו (מן הזקנים).....	314
מפתח כללי.....	327

פתח דבר

איתא בקידושין ע"א:

ת"ר, בראשונה שם בן שמים עשרה אותיות היו מוסרין אותו לכל אדם, משרבו הפריצים היו מוסרים אותו לצנועים שבכהונה, והצנועים שבכהונה מבליעים אותו בנעימת אחיהם הכהנים. תניא, אמר רבי טרפון: פעם אחת עליתי אחר אחי אמי לדוכן, והטיתי אזני אצל כהן גדול, ושמעתי שהבליע שם בנעימת אחיו הכהנים.

כתב שם רש"י:

מבליעים אותו בנעימת אחיהם הכהנים, אותן שלא היו בקיין בו ומברכין בשם בן ארבע אותיות כשהיו מושכין את קולם בנעימה היו אלו ממהרים להבליע את השם בן י"ב ולא היה נשמע לרבים מקול נעימות חביריהם בנעימת ביסוס קול שקורין טרוף.¹

העולה מכאן כי ברכת כהנים היתה נאמרת בנעימה, בניגון. אפשר סוג של ניגון על פי הטעמים כפי שעולה מרש"י, ואפשר ניגון אחר. וכן כתב גם ר' יצחק ב"ר יהודה הלוי בספרו 'פענח רזא' על התורה (במדבר ו, כג): "אמור, מלא, כדי שיהי' בגימט' זמר, לומר שמנגנין אותו בנעימת זמר". וכן כתב גם באורחות חיים, הל' נשיאת כפים אות ו:²

והחזון מקרא אותן מלה במלה כדי שלא יטעו לפי שהן מנגנין בכל מלה ומלה מאד וכיון שכן יהיו קרובים לטעות... ומשתדלין שיהא המקרא אותן מישראל שנא' להם (במדבר ו, כג), מכלל שאין המקרא מהן. ומגביה קולו ואומר יברכך, וגם הם אחרי' אומרי' יברכך בקול ערב ובנגון גדול וכן כל מלה ומלה עד תום כל הפסוקים.

1 בביאור מלה זו נתקשו חכמים מפני שקראוה: טרוף. אבל יש לקוראה: טְרוּף. [הערה: אפשר שרש"י אכן כתב בסיום את האות פ, ולדעתו יש בה דגש, שהרי כך מצינו במשלי ל, ו]. זהו סוג של ניגון טעמים שהיה מקובל באשכנז. ראה לדוגמה ספר מהרי"ל, מנחה ליום כפור, מהד' מכון ירושלים, תשמ"ט, עמ' שנב: "מהר"י סג"ל היה מנגן הקריאה דשחרית ודמנחה כלמידת הנערים שקורין שטובן טרופא". מנהגות וורמייזא, מהד' מכון ירושלים, תשמ"ז, ט' באב, עמ' ער: "ומוציאין ס"ת וקורין בפרשת ואתחנן, אבל קורין בלא טראפא". ואכן בכתבי יד של רש"י לקידושין אנו מוצאים שכתוב: טרופא, ועוד בדומה לכך. ראה: מ' קטן, אוצר לעזי' רש"י, חלק שני, עמ' 108, ערך 1378; א' ברלינר, חיי היהודים באשכנז בימי הביניים, וורשא, תר"ס, עמ' 31; א' ארנד, פירוש רש"י למסכת מגילה, מהד' ביקורתית, ירושלים, תשס"ח, עמ' 155; E. Werner, 'Trop and Tropus', *Hebrew Union College Annual*, 46 (1975), pp. 289-296.

2 וכן כתב בכל בו סי' קכה, מהד' ר"ד אברהם, חלק ז, עמ' תקח-תקט.

וכן כתבו עוד ראשונים, וגם הפוסקים. האחרונים הרחיבו בנושא זה, ואין כאן מקומו.³

העולה מכאן כי ברכת כהנים היתה נאמרת בניגון. אלא שהניגון יכול לעתים לגרום להטעמה שאינה נכונה כידוע לכל. ואכן היו כהנים שמפני הניגון הטעימו מלרע את המלה האחרונה בסוף כל פסוק, ואילו ההטעמה הנכונה היא מלעיל. מנהג זה של הכהנים שהטעימו את הברכה שלא כהלכה עורר פולמוס בפירארא שבאיטליה. הכל מודים שההטעמה אינה נכונה, אבל הפולמוס עסק בשאלה מה כוחו של מנהג. הואיל וכבר נהגו כך, האם יש למנהג תוקף ואי אפשר לבטלו כנגד איסור דרבנן. ר' פינחס חי ענו, תלמידו של ר' יצחק לאמפרונטי פרסם את תשובתו בספר 'תוספת בכורי קציר', ויניציאה, תע"ה, שהוא כתב את רבני שיצא מטעם תלמוד תורה בפירארא שר"י לאמפרונטי עמד בראשו. לדעתו אין כוחו של המנהג עומד כנגד איסור דרבנן. לאחר תשובתו של ר' פינחס נדפסה הסכמתו של ר"י לאמפרונטי ורבנים נוספים מאיטליה.

כנגד פרסום זה נדפס ספר 'מציץ ומליץ', ויניציאה, תע"ה, המיוחס לר' מרדכי צהלון, שבו יש השגות על דברי ר' פינחס וכן תשובות מרבנים נוספים מאיטליה באותו עניין.

גם ר' עמנואל ריקי, ואין הוא ר' עמנואל ריקי המקובל בעל 'משנת חסידים' וספרים נוספים, כתב השגות כנגד ר' פינחס בשם 'מכת בכורות' שלא נדפסו עד ימינו. כן השיגו על ר' פינחס חכמים נוספים שדבריהם נשארו בכתב יד.

חכמים במשך הדורות דנו הרבה בכוחו של מנהג, אולם רובם הגדול לא הכיר את הויכוח על ברכת כהנים ואת מה שנכתב על אודותיו.

לפיכך מצאתי לנכון לרכז בספר אחד את כל מה שמצאה ידי לאסוף ביחס לאותו ויכוח, בין מספרים נדפסים בין מכתבי יד. הוספתי מראי מקומות והערות, וכן מבוא להבהרת הנושא והקשור בו.

ספר זה מצטרף לספר אחר שזכיתי לפרסם לפני כחמש שנים. כוונתי לספר 'וישמע קולי', הוצאת אהבת שלום, ירושלים, תשע"ז. בספר זה ריכזתי חומר בדבר פולמוס דומה שהתרחש כחמישים שנה מאוחר יותר. פולמוס זה היה על אודות אמירת קריאת שמע בניגון. גם שם הניגון גרם לבעיה מסויימת לציבור. לאמור, בין המתפללים היון שסיימו את קריאת שמע מוקדם, ואילו החזן או המקהלה היו עדיין מנגנים את קריאת שמע. הפסקה זו ברצף התפילה גרמה שאותם מתפללים החלו

3 ראה ר' יאושע אלעזר הכהן חמצי, כה תברכו, מהד' חדשה, ירושלים, תשנ"ב, מערכת ק, אות א, קול רם; ר' אהרן טראב, וישא אהרן, חלק א, עמ' רנה-רנט ובהערותיו; ר' אליעזר שלום רוטלוי, יברכך ה', ירושלים, תשע"א, פרק ז, עמ' תפז-תקיט, ועוד. יש לציין

לדבר אלו עם אלו, דבר שאסור על פי ההלכה. וכן היו עוד כמה תקלות הלכתיות כתוצאה מכך.

או אז התעורר פולמוס אם ניתן לבטל את מנהג הקדום, כלומר לבטל את הניגון בקריאת שמע. גם בויכוח זה השתתפו חכמים איטליה וממקומות נוספים. גם שם חלק מדבריהם נדפס וחלק נשאר בכתב יד. אם כן גם שם עיקר הויכוח היה מה תוקפו של המנהג.

נמצא שהספר שאני נותן לפניכם היום הוא למעשה חלק ראשון של ויכוח בין חכמי איטליה בדבר תוקפו של מנהג. עתה נמצאים לפנינו שני ספרים באותו נושא מאת חכמי איטליה וחכמים נוספים.

קראתי לספר זה בשם 'נעימת הכהנים', שהרי כך מכונה הניגון של ברכת כהנים בתלמוד, כאמור שם 'בנעימת אחיהם הכהנים', וכפי שציטטתי בראשית דבריי.

תודתי הרבה נתונה לרב שאול אלתר, ראש ישיבת שפת אמת, שעבר בטובו על הספר עם הערותיי, והיה לי לעזר במקומות שונים, ורק מעט מדבריו הבאתי בשמו.

אני מודה לבורא עולם שזיכני להוציא לאור ספר נוסף של רבותינו האחרונים. אשטח תחינתי לפניו שיזכני להמשיך ולפרסם את תורתם של רבותינו מתוך השקט ובטח, בריאות ונחת.

בע"ה

פתח תקוה

חודש שבע במצוות

שנת: מה טובה היא נעימת הכהנים (תשפ"ג)

תוכן המבוא

- א. תיעוד הויכוח בדפוסים ובכתבי יד** **ב**
 תוספת בכורי קציר, וניציאה, תע"ה * מציץ ומליץ, וניציאה, תע"ה
 מכת בכורות * השגות מחכמים נוספים
- ב. מנהג ברכת כהנים בחלק מקהילות איטליה** **ה**
 תשובת ר' שבתי אלחנן בן אלישע דל וקיו.....ח
- ג. הרקע לויכוח והמשכו (שנים: תס"ו-תק"כ)** **יג**
 שנים תס"ו-תס"ז * שנת תע"ג * שנת תע"ה * הדפסת ספר
 תוספת בכורי קציר * תשובת ר' יוסף בורגו * הדפסת ספר
 מציץ ומליץ * שנת תק"א * שנת תק"ב ושנת תק"כ
- ד. ההלכה העיקרית שנדונה בויכוח והקשר ל'שפר קרית שמע'.....** **כב**
ה. איזכור הויכוח בספרות אותו דור **כג**
- ו. איזכור הויכוח בספרות הפוסקים** **כו**
ז. הלכה נוספת שהתעוררה בויכוח: מלעיל, מלרע **כז**
- ח. על שלושת החכמים המרכזיים שהשתתפו בויכוח** **ל**
 ר' פינחס חי ענו * ר' עמנואל בן יצחק בן-ציון ריקי * ר' מרדכי צהלון
- ט. ידיעות שונות העולות מכתבי החכמים שהשתתפו בויכוח** **מ**
 חיבורים הנמצאים בכתב יד: אקדמות * מצרף לכסף לר' עזריה
 מן האדומים * שו"ת מהר"ם פרובינצאלי
 מנהגים ותקנות: הטמנה בשבת בפירארא * תספורת בערב שבת
 בפירארא * התארים 'רב הכולל', 'חכם' על פי תקנות פירארא
 אמירת מכניסי רחמים באנקונא * מנהג האשכנזים (בפירארא)
 באמירת ברכו במוצאי שבת
- עניינים הקשורים בספרים:** ספר עזרא ונחמיה - ספר אחד * ספר
 תרומת הדשן - מה טיבו * ספר משמרת הבית על תורת הבית -
 מי חיברו * תשובה אשכנזית המובאת בספר בית יוסף
- י. משהו על התארים באיטליה וכתב סמיכה של ר' פינחס** **מד**
- יא. לדרך ההדרה** **נג**
- יב. מבנה הספר שלפנינו** **נה**
 חלק א: מציץ ומליץ - איגרות הראשונות * חלק ב: מציץ ומליץ -
 בקשה * חלק ג: תוספת בכורי קציר * חלק ד: מכת בכורות
 חלק ה: תשובת ר' פינחס למכת בכורות * חלק ו: השגות ר' אהרן
 אשכנזי ותשובת ר' פינחס * חלק ז: השגות ר' יוסף אירגאס ותשובת
 ר' פינחס * חלק ח: מציץ ומליץ - השגות 'הפעוט המליץ' *
 חלק ט: מציץ ומליץ - השגות 'אמר המשיג' * חלק י: תשובת
 ר' שבתי אלחנן בן אלישע דל וקיו (מן הזקנים)
- יג. תוספת ל'תוספת בכורי קציר'** **נט**

אחרון אחרון חביב יח

הכנסת הדפוס המובהק הזקן הטפלג ביה"ר יודף ברגי ר"ם
וד ט ד ק פירא"א :

הגני כחולך מים אל הים באתי לענות אמן אחרון המברכים והמשתבחים
ותהללו דברו מעלת הקבר מורע יסופים תפארת בחורים החזוק על
הפך הנ"ל עם הכנסת היסוד והמפואר מעלת רבו ועשרת ראשו וסוף מעלת
אשלי דבריו וגאונם הדור החתומים עליו ככל בהיותם מוכרים כולם על כו ככרס
ופיפריס ופסקים חדשים עם ומכס מעליהם אין להוסיף ולהטיב ודברו מעלתם
אונס גריבים מורק, בהיותם כולם כמחוי' ואמתיות מוסרים על ארני האמת והמסר
על ענין הדיוע לקר את התפלג' כמו שיוכל ביום הקדוש והנורא על יוהכ כדוסיכלו
להתפלג תפלת נעילה בזמן הראוי כפי תקנת השיבקים כמראה וכמבואר הכל בפכך
הנ"ל באורך ואינו צריך להאריך יותר כי בתקום שאמרנו לקר אין להאריך - ובשביל
זה ירוע ורעה והכרתו את ערכו סבבר אכבי ולא אים ולא היה מן הראוי שיהיה לי
מנח להכניס ראשו בין ההרים הגבוהים כאלו ולסוס יד בכתב במה שהנודו כבר כל
כך מנין של חתמים רבנים וגאונים כולם תפארת ועשרת ראשו ויכולים להוכיחני
חי שרף לאים וגו' - עבד לא יכולתי להתאפק מלהככים עם מעלותם על הענין הנ"ל
כתבונה ועוסה שאין מקרבין לגדול, וגם לפי שכבר הויתי בקבוצ ובעצה של מעלת
הק"א אשכנאס מכעורנו כמו משרת להם כשנתוועדו ביניהם על הדבר הנ"ל והויתי
מצורר אותם על דבר זה ככל והסכימו לקר את התפלות של אותו ווס הקדוש בפרט
בפליחות כמראה ברור ומבואר הכל בשרם בענקם היוערים סלהם אשר הוא כמס
אכלו לפיכך חטיתי אצלי להסכים גם אני עם מע' הנ"ל על ענין פסק הנ"ל ולומר ויסר
כח של מעלת העוסק הנ"ל על כל מה שכת' בפסקו הנ"ל ויגדיל תורתו ויאריר ויפרח
חול' ותורת אור עם שאר חבתי ישראל וכימת וכימינו ווסע יהודה ישראל כביאת הנגל :

נאם תולעת ולא אים יוסף בכמהרר יצחק ידידיה בורגו
זמקל כותב וחנות' פה שירארא פיוס נ'
ארבעה ימים לחדש סבט למצ' הקדושים, בשנת עת'ה ירעתי כי
גדול ה' לע"ן בקדר ולכל בני ישראל חיה אור במוסכותם :

צילום דף יח הנמצא רק בחלק מהטפסים של 'תוספת בכורי קציר'
ראה עמ' ב הערה 4, וראה גם עמ' נט